

viszont pl. igen, hogy a hosszú forró nyár fokozza az agresszív viselkedést és hogy 1700 óta 400 millió ember lett háború áldozata a Földön, ennek 90 %-a századunkban. Ugyanakkor a háború nem egyszerűen erőszak vagy agresszió, hanem egy intézmény, amelyet igen különböző érdekkonfliktusok váltanak ki. A párhuzamos szimpózium címe „A lengyel reneszánsz Kelet és Nyugat között: történelmi örökség és mai dilemmák”. Itt megemlékeztek arról, hogy a reneszánsz Itáliából Magyarországon keresztül jött Lengyelországba, és később a török elől menekülve újabb impulzust kapott.

Délután az egyik szimpózium „Az emberi települések változó problémái” volt, a másik, „Non-linearitás és kaotikus viselkedés”. Ez utóbbi keretében a kaosz-elmélet különböző tudományágakban, így a biokémiában, immunológiában, ökológiában történő alkalmazásairól hangzottak el beszámolók.

A harmadik, egyben utolsó nap végig egy plenáris szimpóziumnak volt szentelve, ennek tárgya a holizmus és redukcionizmus

kérdése volt a biológiában. A hét előadást nem egyszer igen heves vita követte. Kiderült pl., hogy sok egyéb között a színlátást — a kísérletek szerint — nem lehet analitikusan (redukcionista módon) kezelni, a tudat kérdésében pedig még nagyon gyerekcipőben járunk. Ugyancsak vitatott volt a tudományok „hierarchiája” is.

A tudományos előadásokat kitűnően szervezett esti programok egészítették ki, amelyek nemcsak fogadásokból, (ill. bankettből) álltak, de hangversenyből, ill. az egyetem régi épületében (az egyetem alapítási éve: 1364) a múzeum megtekintéséből.

A hivatalos résztvevők száma száz körül volt (az 1500 tagból 100–200 szokott eljönni a tapasztalat szerint az évi közgyűlésre), de a „business meeting” kivételével a program nyilvános, a helyi tudományos közösség tagjai is részt vehetnek a tudományos előadásokon. A résztvevők között kilenc magyar, köztük két debreceni is (*Székely György* és *Berényi Dénes*) volt.

Berényi Dénes

Albrecht Dihle heidelbergi professzor debreceni látogatása

1995. március 20. és 22. között *Berényi Dénes*nek, a DAB elnökének viszontmeghívására Debrecenbe látogatott Prof. Dr. Dr. h.c. *Albrecht Dihle* a Heidelbergi Tudományos Akadémiának a közelmúltban lekötött elnöke.

A. Dihle 1923. március 28-án született Kasselban. Az 1940–42-ben betöltött katonai szolgálat után, mely egyik karjának elvesztésével járt, klasszika-filológiai tanulmányokat folytatott, és ebből a szakterületből 1950-ben szerzett habilitációt a nagy múltú és nagyhírű göttingai egyetemen. Ugyanitt lett társprofesszor 1957-ben, majd rövidesen meghívást kapott a kölni egyetemre, ahol 1958-ban a klasszika-filológia rendes tanára

lett. Az itt eltöltött hosszú évek alatt időközben vendégprofesszorként is tevékenykedett: 1963-ban Cambridge-ben működött ilyen minőségben, majd pedig 1965/66-ban a Harvard Egyetemen tanított. Működése göttingai időszakában kezdte meg eredményes szerkesztői tevékenységét is, így 1952 és 1958 között ő volt a „Göttingai Tudományos Értesítő” szerkesztője, majd 1965-től az egyik legjelentősebb mai tudományos vállalkozás társkiadója: a „Reallexikon für Antike und Christentum”-é. Oktatói és tudományos tevékenységének a betetőzése azonban a nagyhírű Heidelbergi Ruprecht-Karls-Universitätten következett be, ahol három évvel ezelőtti nyugdíjba vonulásáig ő volt a klasz-

szika-filológia rendes professzora olyan nagy személyiséggel együtt, mint Viktor Pöschl.

A. Dihle első számú egyetemi mestere Kurt Latte volt, akinek sokoldalú és sokszínű munkása nagy hatással volt tanítványára. Ez mindenekelőtt Dihle munkásságának széles kultúrtörténeti jellegében mutatkozik meg. Egyik fő kutatási területe a görög-római irodalom története volt, ám sem korábban kiadott görög irodalomtörténete, sem pedig a közelmúltban megjelent görög-római irodalomtörténete, amely az Augustustól Iustinianusig terjedő időszakot tekinti át, nem hagyományos értelemben vett irodalomtörténet, hanem tág ívű „Kulturgeschichtete”, amely a görög és a latin nyelvű irodalmat az antik civilizáció, ill. a Római Birodalom kulturális-irodalmi élete részének tekinti. Hasonlóan átfogó szemlélet jellemzi azokat az írásait, amelyek a görög világnak az ókori Kelettel fennálló kapcsolatait vizsgálják; s ugyanez a szemlélet érhető tetten harmadik fő kutatási területén készült dolgozataiban is, amelyek a pogány ókor és a korai kereszténység összefüggéseit elemzik.

A Debrecenbe érkező Dihlét Berényi Dénes professzor fogadta. A vendég másnap *Gaál Botond* professzornak, a DAB tudományos titkárának társaságában a Református Kollégiumot látogatta meg, majd kedd délután 4 órakor a DAB színházában számolt be a Heidelbergi Tudományos Akadémia tevékenységéről, amelynek kiemelkedő magyar tagja is van *Alföldy Géza* professzor személyében. E munkabeszélgetés után Albrecht Dihle, akinek tevékenységét *Havas László*, a DAB egyik szakbizottsági elnöke, klasszikus-filológus mutatta be, angol nyelven előadást tartott az ókori kereszténységről Indiában. A nagyszerű előadást magyar fordításban a Debreceni Szemle egyik száma hamarosan közreadja majd. Az előadást élénk vita, majd jó hangulatú és gyümölcsöző további munkabeszélés követte.

Szerda délelőtt Dihle professzor a KLTE Klasszika-filológiai Tanszékére látogatott el, ahol kísérelője *Tegyey Imre* docens, a DAB

klasszika-filológiai munkabizottságának titkára volt. Délben fogadta őt az egyetem rektora, valamint külügyi rektorhelyettese is. Az ezt követő ebéd után Dihle professzor újabb előadást tartott, ezúttal anyanyelvén és a Klasszika-filológiai Tanszék, ill. az Ókortudományi Társaság helyi tagozata rendezvényének keretei között. Az előadás címe így hangzott: „Plato über die Schwäche des geschriebenen Wortes”, magyarul: „Platón a leírt szó gyengeségéről.” Minthogy e kitűnő dolgozat teljes közlésére a Debreceni Szemle már nem vállalkozhatik, ezért *Tegyey Imre* összefoglalásában ekképp vázolhatjuk tartalmát.

Platón a *Phaidros* c. dialógusában is, a levélgyűjtemény 7. darabjában is vitatja az írás szerepét az ismeretszerzésben: szerinte az írott szöveg a feledékenységét táplálja; az írott szöveg ki van szolgáltatva az olvasója kérdéseinek és kifogásainak. Ezekre a szöveg mindig csak ugyanazokat a válaszokat képes adni.

Platón gondolatai azért is foglalkoztatják a modern kutatást, mert azok segítségével nemcsak az írásnak a kultúra fejlődésében betöltött szerepét tisztázhatják, hanem hozzájárulhatnak egy legalább ilyen fontos kérdés megválaszolásához, mégpedig ahhoz, vajon teljesen rábízta-e Platón gondolatait írásaira, vagy voltak-e közöttük olyanok, amelyeket csak élőszóban terjesztett.

Az írás a Kr. e.-i 5–4. századi Athén kultúrájában hatalmas szerepet játszott. Ezt bizonyítják az írásba foglalt törvények, néphatározatok, bírósági ítéletek, a költői agónra benyújtott drámai előadások, a sírfeliratok; ehhez járult az elemi iskolai rendszer megszilárdulása. Igaz, az 5. században még gyakori volt, hogy az irodalmi műveket felolvasásokon mutatták be, de a 4. századtól kezdve a könyvkiadás és könyvkereskedelem fejlődése ezt háttérbe szorította.

Ez a háttérre annak, hogy nagy számban tűnnek fel a *tankönyvek*: hallunk írásokról melyek az emberi test arányairól, a városépítésről, földművelésről, a tragikus kórusról (ennek *Sophoklés* a szerzője!), zene-

elméletről, pszichoterápiáról, álomfejtésről, hadművészetről szólnak és különösen gazdag az orvosi irodalom. A tankönyvek megjelenésének két fontos következménye van:

1. Mindezülig komoly szakismeretre csak a mester-tanítvány kapcsolatban lehetett szert tenni; mostantól mindenki önállóan is tanulhat és így bizonyos mértékig függetlenné teheti magát a tradíciótól.

2. A tan- és szakkönyvek a hagyományozott ismeretet tárgyiasá teszik és így az mindenki számára hozzáférhetővé válik, nincs szükség személyes kapcsolatra.

E két következmény a tapasztalatra épülő tudomány helyett az elméleti ismereteknek kedvez — ezt elsősorban az orvostudományban tapasztalhatjuk.

Az írás használata továbbá az emlékezetet is megfosztja személyes jellegétől, s helyébe a kollektív és tárgyias emlékezetet állítja; a szophisztika megjelenése pedig azt mutatja, hogy alapja lesz a rendszeres, meghatározott alapelvekre épülő elméleteknek is.

Ennyit az írás kétségbevonhatatlan előnyeiről. — Voltak azonban kritikussai is az írás használatának. A komédiában minduntalan gúnyolódnak a könyvekből megszerzhető tudáson: dicséretet kapnak pl. olyan analfabéták, akik kívülről fűjják a törvényeket.

De még *Isokratés* is, aki beszédeinek kidolgozására nagy súlyt helyezett, felpanaszolja az írásban rögzített szöveg hiányosságait: bár az alkalmas a tényállás valóságghű bemutatására, meggyőző erő csak az élőszóban van. Senki se láthatja előre, vajon az előre megírt szöveg beleillik-e majd a tényleges helyzetbe, amelyben előadják. Hasonló érveket olvashatunk *Alkidamasznál* is, aki mint a rögtönzés nagymestere szemben áll *Isokratésszal*: szerinte az előre rögzített textusból mindig éppen az hiányzik, amit az adott helyzet megkíván: a rögzített szöveg olyan mint a festmény, mozdíthatatlan. Emellett a szellemet is renyhév teszi. Ez lehet a háttérre az íratlan hagyománynak, ami-

nek nagyobb tekintélyt tulajdonítottak, mint az írásban rögzített jognak.

Platónnak a bevezetőben említett kifogásai ezzel a kritikával vannak összhangban, amikor csatlakozik az írás túlértékelése elleni hagyományhoz. Ami ebben meglepő új gondolatnak látszik, az annak a hangoztatása, hogy szóbelileg komoly dolgokkal kell foglalkozni (*spoudaia*), ezzel szemben az írott szövegek tanulmányozása csak játék (*paidia*). Ez utóbbit Platón az Adónis-kertek díszcserjéjéhez hasonlítja, míg a tanár-tanítvány szóbeli munkáját a szántó föld megműveléséhez, aminek termést kell hoznia, két összedörzsölt fához, amelyből szikrák pattannak ki.

A komoly munkát megérdemlő és ezért az írásbeli rögzítésre kevésbé alkalmas probléma a lét és isten megismerése. Ez a folyamat *timióteron*, azaz értékesebb, mint a rögzített szövegek készítése és a *ta peri physeos akra kai próta* — a legvégső és legmagasabb dolgok kérdése; ezzel szemben vannak emberi dolgok, amelyek ezt a fáradságot nem érik meg.

Platón dialektikájának módszerét pontosan leírta, s ezeket a szövegeket nemrég német tudósok kiadták. Ezekből a szövegekből ismerhetjük meg, hogyan tud akár a szerző, akár valaki más a leírt szöveg segítségére lenni, ha az olvasó — egy megváltozott, új helyzetben — kifogásokat hoz fel vagy ellenvetéseket tesz.

Ilyen az az eset, amikor *Sókratés* *Prótagoras* egy tantételét támogatja meg. Olyan kérdéssel kezdi, amire beszélgetőtársa csak *nemmel* felelhet: „Lehet-e valamit egyszerre tudni és nem tudni?” További kérdésekkel *Sókratés* azonban kicsalogatja az *igen* választ arra, hogy „lehet-e valamit egyszerre látni is meg nem is?” *Igen* a válasz, ha az ember az egyik szemét becsukja. Ezt az *igent* aztán *Sókratés* érvényesíti az első kérdésre is.

Az eljárást hypothetikus módszernek nevezik, mert a szillogizmust kiadó bevezető mondatok (a premisszák) neve *hypotheseis* (feltételek). Ilyenről van szó a *Menón* című dialógus egy helyén is. A kérdés az erény

taníthatósága. A premisszák a kérdésre, hogy „tanítható-e az erény?” így hangzanak: „az erény = tudás” = „a tudás tanítható” (A egyenlő B, B egyenlő C, tehát A egyenlő C). Am az első premissza nem feltétlenül igaz, ehhez tehát újabb két premisszát kell csatolnunk, mely itt így szól: „az erény jó” és „ami jó = az tudás”. Igen ám, de itt meg a 2. premissza kíván újabb igazoló szillogizmust, nevezetesen azt, hogy „az erény tudás”. Ezt a *Menón*-ban már nem találjuk meg, Platón félreérthetetlenül az olvasója tudomására hozza, hogy a kutatást folytatni kell, mert az nem ad véglegesen rögzíthető eredményt.

A Platón által részletesen bemutatott eljárás nem az egyetlen, ami az igazság kutatása során alkalmazásra kerülhet. A *dihairesis* (részekre bontás, tagolás) képes az egyes dolgok zűrzavaros sokaságában értelmes rendet teremteni.

Mindezeknek az alkalmazása — *spoudaion*, komoly dolog — ám, mint láttuk, a kérdés megoldásához vezető úton a folyamatos, soha be nem végződő és ezért írásos rögzítést sem tűrő folyamatot, közelítést jelent.

A Platón által megrajzolt Sókratés nem az összefüggő fejtegetéseket kedvelte, hanem előnybe részesítette a rövid kérdésekből és válaszokból összetett dialógust. Ennek az a háttere, hogy egy meghatározott bizonyítást célul kitűző értekezés azt a benyomást kelti, mintha az elért eredmény végérvényes lenne. De ez éppen a fentiek szellemében lehetetlen. Az ember belsejében lezajló gondolkodási folyamat, amelyből a megformált beszéd folyama létrejön a dialógushoz hasonlít, tehát lezártan van szerkesztve. A legmagasabb megismerésére irányuló folyamat tehát pontosan megfelel az ember megismerési képességének. Ezzel szemben egy leírt szöveg szerzője akárhányszor vágja szét és ragasztja össze textusát, sohasem jut túl azon, ami abban ismeretként rögzítve van: csak ismert dologgal operálhat, s ez csak játék, *paidia*.

A dialektikusan strukturált és a legmagasabbra irányuló megismerési folyamat etikai jelentőségét az *exemplum Socratis*

mutatja: a filozófia életforma; mester és tanítványa közt, az arra alkalmas partnerek vitájában szüntelenül folyik az igazság kutatása, mint valami szántóföld megművelése: értéke nem abban van, hogy az igazságot tartalmazzák, hanem abban, hogy természetességüket az igazság folyamatos keresésében megőrzik. A dialektikus folyamat ezáltal az ember életének meghatározójává válik és elvezeti őt a tökéletességre, az *eudaimoniára*. Természetesen aki erre az útra lép, az szakadatlan munkára vállalkozik és nem szabad eredményeit sem írásban, de még szóban sem rögzítenie.

Kétségtelenül Platón tanítványaival vitatkozva sok kérdésben lényegesen meszebb jutott, mint amit a fennmaradt dialógusok tartalmaznak. Ha rekonstruálhatnánk a beszélgetéseket, összeállíthatnánk Platón soha meg nem írt princípiumtánát. Persze ez nem az ő szellemében történe.

Befejezésül a kérdés utótörténetéhez annyit: Platón nyomdokain járó két filozófus: az alexandriai zsidó, Philón és a 4. században élő nyssai Grégorios egyaránt írt egy Mózesbiográfiát. Mindketten az emberi élet végcélját az ismeret utáni törekvésben jelölték meg. Philón azonban az egész életen át tartó fáradozás vég- és nyugópontjának jelölte meg azt, hogy valaki a transzcendens isten megismerhetetlenségének a belátására jusson; Grégorios ezzel szemben feladatának az istenismeretre való szüntelen törekvést tekintette. Kettőjük közül ő volt Platón hívebb követője. Ezt Gotthold Ephraim Lessing, a német felvilágosodás legjelentősebb képviselője így fogalmazta meg: ha Isten a jobb kezében tartaná az igazságot, baljában pedig az igazság utáni törekvést azzal, hogy a tévedés lehetősége sincs kizárva, akkor ő a balkéz ajándékát választaná és azt mondaná:

Add, Atyám, hiszen a tiszta igazság csak neked magadnak van fenntartva.

A fentebbi összefoglalás is képes érzeltetni Dihle professzor mély filozófiai kérdéseket is boncoló előadásának lényegét. Értethető tehát, hogy szavait élénk érdeklődés

kísérte. Elhangzása után mégis csupán rövid vita következhetett, mert Dihle professzornak még aznap Szegedre kellett utaznia, ahol

az ottani egyetem vendégeként még egy napot töltött.

Havas László

Tudományos ülésszak az 1945. évi földosztás 50. évfordulója alkalmából Debrecen, 1995. március 20.

Az 1944–45-ös magyarországi fordulathoz és változásokhoz kötődő félévszázados évforduló alkalmából Debrecen több tudományos tanácskozásnak is otthont adott. Ezek sorába tartozik az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány, valamint az új magyar hadsereg megalakulása alkalmából rendezett konferenciák.

A Magyar Tudományos Akadémia Agrártörténeti és Faluszociológiai Bizottsága 1995. március 20-án szintén Debrecenben rendezte meg tudományos ülésszakát a földreform 50. évfordulója alkalmából. Debrecen 1944–45 fordulóján — hasonlóan 1848–49-hez — megint az ország fővárosa volt. Olyan nagyjelentőségű döntések születtek itt, amelyek hosszú távra meghatározták az ország gazdasági, társadalmi viszonyait. Hatásában kétségtelenül a legjelentősebb a földreform és annak végrehajtása. Ezt igazolja az is, hogy a konferencia fővédnöki szerepét *Göncz Árpád* vállalta, aki azonban váratlan megbetegedése miatt személyesen nem tudott jelen lenni a tanácskozáson. További védnökök voltak: *Kosáry Domokos*, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, *Lakos László* földművelésügyi miniszter és *Szilaj Pál*, a Hajdú-Bihar Megyei Közgyűlés elnöke, aki megnyitójában méltatván a félévszázaddal korábban történt — a rendező megyére is máig ható — események jelentőségét, a konferencia feladatát abban látja, hogy tudományos eszközökkel feltárja a földosztás politikai, társadalmi, gazdasági és szociális előzményeit és következményeit. Választ kell adni arra a kérdésre is, hogy a

kutatás új eredményeinek figyelembevételével szükséges-e a földosztásról alkotott képünk átértékelése valamint 1995-ből nézve hogyan látjuk az 50 évvel ezelőtti történetet.

Andorka Rudolf, a délelőtti ülés levezető elnöke bevezetőjében indokoltan tartotta, hogy Debrecen ad otthont ennek a rendezvénynek, hiszen az 1944–45-ös változások, döntések színhelyéül szolgált. Utalt arra, hogy a földosztás alapvetően meghatározta az 1945 utáni Magyarország — szűkebben nézve pedig a falu — társadalmi struktúráját, gazdálkodási rendjét, életfeltételeit. Viták abban a nem elhanyagolható kérdésben vannak, hogy mennyire vállalható mai szempontból mindez.

Pölöskei Ferenc a földreform előfutáraitól szólva kifejtette, hogy a végrehajtására való törekvés hosszú ideje a magyar politikai élet egyik alapkérdése volt. A korábbi időszak történetírása az előzményeket említve mindig csak az agrárszocialista mozgalomra és a baloldali pártok agrárprogramjaira utalnak, pedig az előtörténetnél feltétlenül említést érdemel az 1918-as polgári demokratikus forradalom földprogramja, a birtokos parasztság törekvései és a szárszói konferencián megfogalmazott helyzetelemzések és kiütéresei, bár ez utóbbi esetben Kerék Mihály távolléte miatt nagy hiányosság keletkezett a vitában, amelyet sem Erdei Ferenc, sem Veress Péter jelenléte sem tudott pótolni.

Gunst Péter a magyar agrártársadalom két világháború közötti fejlődésének régiószempontú elemzésénél megemlítette, hogy